

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2023, 10 (2), 657-683

IGNAZ GOLDZİHER'İN TARAFSIZLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
(İSLÂM KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI ADLI ÇALIŞMASI ÖZELİNDE)

An Assessment on Ignaz Goldziher's Impartiality
(Specific to His Study *Islamic Cultural Studies*)

Ahmet Emin SEYHAN

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta:
ahmeteminseyhan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5740-487X.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 05.09.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 07.12.2023
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2023
Cilt / Volume: 10
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 657-683

Atıf / Cite as: Seyhan. Ahmet Emin. "İgnaz Goldziher'in Tarafsızlığı Üzerine Bir Değerlendirme (İslâm Kültür Araştırmaları Adlı Çalışması Özelinde)" (An Assessment on Ignaz Goldziher's Impartiality (Specific to His Study *Islamic Cultural Studies*)). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/2 (2023), 657-683. DOI: 10.17859/pauifd.1355475.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (2) 2023: 657-683

**IGNAZ GOLDZİHER'İN TARAFSIZLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
(İSLÂM KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI ADLI ÇALIŞMASI ÖZELİNDE)***

Ahmet Emin SEYHAN*

Öz

İnsanların inançları, mezhepleri, ırkları, kimlikleri, dünya görüşleri, zihniyetleri, bilgi birikimleri, tecrübeleri vs. olgu ve olayları değerlendirmelerine etki eder. Bazı insanlar bu aidiyetlerinin tesirinde kalarak doğruları göremeyebilir, meselelere ideolojik yaklaşabilir, gerçeklerin üzerini örtebilir, tarafsızlıklarını yitirip önyargularla hareket edebilir veya tarafsız görünerek maksatlı değerlendirmelerde bulunabilir. Ancak insanların çok azı analizlerinde tarafsız kalmayı başarabilir. Bu makalenin yazılma nedeni Goldziher'in İslâm ile ilgili çalışmalarında tarafsız kalıp kalmadığını araştırmaktır. Görebildiğimiz kadarıyla bazı araştırmalarda Goldziher'in İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere yaklaşımında ilmî tarafsızlığını yitirdiğine yönelik bazı önemli tespitler olsa da bu konuyu "müstakil olarak inceleyen bir başka çalışma" yoktur. Hem bu boşluğu doldurmak hem de onun doğru tanıtılmasına katkı sunmak amacıyla bu makale yazılmıştır. Makalede Goldziher'in tarafsızlığı araştırılırken *Muhammedanische Studien* adlı çalışması esas alınmış, ayrıca onun farklı yönlerini inceleyen muhtelif araştırmalardan da istifade edilmiştir. Makale, onun İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere yaklaşımıyla sınırlandırılmış, çalışmanın sonunda Goldziher'in kafasında kurguladığı sonuçları elde etmek için hakikatleri görmezden geldiği, keyfi ve zorakî yorumlara yöneldiği, gerçekleri çarpıttığı ve tarafsızlığını yitirdiği neticesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İslâm, Hz. Muhammed, Ignaz Goldziher, Oryantalizm.

An Assessment on Ignaz Goldziher's Impartiality

(Specific to His Study *Islamic Cultural Studies*)

Abstract

People's beliefs, sects, races, identities, worldviews, mentalities, knowledge, experiences, etc. it is effective in evaluating facts and events. Some of the people, under the influence of these belongings, may not see the truth, can approach issues ideologically, cover up the facts, act with prejudices by losing their impartiality, or make purposeful evaluations by appearing impartial. However, very few people manage to remain neutral in their assessments. The reason for writing this article is to examine whether Goldziher remained neutral in his research on Islam. As far as we can see, although there are some important findings in some studies that Goldziher lost his scholarly objectivity in his approach to Islam, the Qur'an, the Prophet Muhammad and hadiths, there is no other study that examines this issue independently. This study was carried out in order to fill this gap and to introduce him correctly. While investigating Goldziher's impartiality in the article, one of his most important works, *Muhammedanische Studien* (*Islamic Cultural Studies* 1-2), was taken as a basis, and other scientific studies examining his various aspects were also used. The article was limited to Goldziher's approach to Islam, Qur'an, Muhammad and hadiths. At the end of the article, it was concluded that Goldziher ignored the

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: ahmeteminseyhan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5740-487X.

truths in order to reach the conclusions he had constructed in his mind, made arbitrary and forced interpretations, distorted the facts and lost his impartiality.

Key words: Hadith, Islam, Hz. Muhammad, Ignaz Goldziher, Orientalism.

Structured Abstract

This article consists of five titles. In the first title, the determinations of some Western and Islamic researchers that Goldziher has lost his scientific impartiality in his studies are given, Islam in the second title, the Qur'an in the third title, and the Prophet in the fourth title. In the fifth title, Muhammad's approach to hadiths has been examined, and it has been tried to reveal with evidence whether the aforementioned orientalist has lost his impartiality in the aforementioned issues. At the end of the article, it was concluded that Goldziher ignored the truths in order to reach the conclusions he had constructed in his mind, made arbitrary and forced interpretations, distorted the facts and lost his impartiality. Because Goldziher, in his research on Islam, misunderstood and interpreted texts, distorted historical facts, and ignored some truths in order to achieve the goal he had set up in his mind in a way that would not suit a scientist. In this respect, it may be misleading to think that he is an impartial and objective scientist by looking at some of the accurate determinations he has reached in his books and articles. Because when Goldziher encountered rumors that would refute his thesis, he either dismissed them as baseless, weak, topical or ignored them. However, he did not hesitate to use even untrue news that fit his hypothesis as evidence, and he did not hesitate to use Islam, the Qur'an, the Prophet Muhammad with the direct or implicit messages he gave between the lines in his works. He created a negative perception about Muhammad and hadiths. Goldziher obtained the material suitable for his purpose by examining the Shiite-Sunni or Ahl al-Hadith-Ahl al-Ra'y discussions, based on what Muslim authors said against each other in these arguments, then he formed a framework on his own proposition and put the material he determined into this framework. He interpreted it by placing it, and when he could not find a narration to support his idea, he turned to arbitrary interpretations. While Goldziher saw Judaism as a religion based on revelation, he did not see Islam as a religion based on revelation, but accepted it as a "historical phenomenon and the joint work of all the factors that contributed to this formation in the process of formation", and claimed that it was founded by the notables of Muhammad, the *ṣaḥāba* (companions) and *tābiūn* (successors). He claimed that Muhammad read the heavenly books, was influenced by them, created the Qur'an with the documents he randomly collected from Judaism and Christianity, and that this book was completed in time. Goldziher, who saw Muhammad in the cave where he was secluded, had delusions and intensifying hallucinations, had nervous breakdowns, chasing impossible dreams, accepted by a few religious followers in Medina, discriminating between people, taking racism and insulting others as normal, not jealous of his wives. He introduced himself as someone who seeks wealth, is fond of jewellery, says contradictory words, is inconsistent, indecisive and unreliable. Goldziher, the news that is narrated as hadith, it is understood that has no direct relation with Muhammad, and that these narrations are political, social, economic, etc. claimed to have evidence of many factors. He did not accept the caliph 'Umar b. 'Abd al-'Azīz's order to collect the hadiths and save them from being lost because his thesis would collapse, and he accused Ibn Shihāb al-Zuhrī, who played an important role in the compilation of hadiths, of fabricating hadiths. Goldziher went to great efforts to create the perception that the hadiths could not be trusted, tried hard to prove that they were written in the third century, but he was later forced to retract this erroneous view. It would not be right to consider Goldziher's repentance of his mistake positive, to ignore all his other negative attitudes, efforts to create perceptions and purposeful analyzes about Islam, and to think that he is an "honest scientist who turns from his wrong view." Therefore, it is not appropriate to ignore all these deliberate distortions of Goldziher and to

devalue the criticisms based on “level, capacity, cool, realistic and serious evidence” as “emotional, defensive and accusatory”. As a matter of fact, although Goldziher tried to give the image of an impartial and objective scientist, he made inexplicable mistakes in his approach to hadiths, made emotional evaluations far from the truth. These emotional, purposeful and prejudiced approaches that overshadowed his scientific impartiality were identified and recorded by scholars. As a result, all the findings obtained from both Goldziher's work and the research done on him prove that he could not maintain his scientific impartiality, distorted the facts, easily regarded the authentic hadiths that refuted his thesis as fabrications, created the perception that hadiths cannot be trusted and he sees every way permissible to discredit the hadiths.

GİRİŞ

Ignaz (İshak) Goldziher (1850-1921), Batı dünyasında ve oryantalist muhitlerde İslâm araştırmalarının tartışmasız otoritesi kabul edilen, İslâm ile ilgili çok sayıda kitap ve makale telif eden, hadis literatürünü ilk defa detaylı olarak inceleyen, sistemli bir şekilde hadisleri eleştiren, çok yönlü araştırmalarıyla kendisinden sonra gelen müsteşrik ve Müslüman araştırmacıları etkileyen bir ilim adamıdır.¹ Özellikle Aloys Sprenger'den (1813-1893) etkilenen Goldziher, on üç yaşındayken Yahudi cemaatine kabul merasiminde yaptığı “dedelerinin imanına sadakat yeminini” hiçbir zaman unutmayan,² samimi bir Yahudi olarak yaşayan ve ölümüne kadar da bu inançtan ayrılmayan bir oryantalisttir.³ O, hâlen Batı'daki İslâm incelemelerinin kurucusu, Batı'daki İslâm araştırmacılarının manevî babası ve tartışılmaz üstadı kabul edilmektedir.⁴ Mehmet Said Hatiboğlu, onu “atalarının dini Yahudiliğe samimiyetle bağlı, fakat Siyonist olmayan bir âlim,”⁵ “devrinin en büyük gayr-i müslim İslâmiyatçısı denmeyi hak eden bir allâme”⁶, M. Zübeyr Sıddıkî (ö. 1398/1978) “hadis edebiyatını analiz etmede ve eleştirilerini sağlam bir zekâ ve keskin tenkit melekesiyle yapmada yaratılıştan mücehhez bir ilim adamı”⁷ olarak nitelerken, Mustafa es-Sibâî (ö. 1383/1964), “hadis alanında şarkiyatçıların en

¹ Ignaz Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, ed. Hüseyin Akgün (Ankara: Otto, 2020), Giriş, 15-29; Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 295-301.

² Mehmet Said Hatiboğlu, “Goldziher, Ignaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/102; Tahsin Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/105, 107; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 70.

³ İbrahim Hatiboğlu, “Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim), Muhammed Hamidullah'ın Aziz Hatırasına 2/3* (2002), 118.

⁴ Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 26, 115-119; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 194; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 59.

⁵ Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2 Cilt, çev. Cihad Tunç (Ankara: Otto Yayınları, 2019), (Sunuş), 1/28.

⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/14.

⁷ Muhammed Zübeyr Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Hususiyetleri ve Tenkidi)*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: İrfan Yayınları, 1966), 19.

tehlikelisi, en birikimlisi, tesiri en geniş olanı ve araştırmacıları en çok ifsat edeni”⁸ şeklinde tanıtmıştır.

Goldziher’in her türlü zorluğa katlanarak yaptığı ilmî çalışmalar ve İslâm kültür araştırmalarına sağladığı katkılar takdire şayandır. Ancak onun İslâm, Kur’ân, Hz. Muhammed ve hadislerle yaklaşımında zaman zaman ilmî tarafsızlığını yitirerek keyfi ve zorakî yorumlara yöneldiği de ayrı bir gerçektir. Zira Goldziher İslâm’ı vahiy kaynaklı bir din, Hz. Muhammed’i peygamber olarak kabul etmemiş, Kur’ân’ı onun yazdığını iddia etmiş, hadislerle güvenilemeyeceği algısı oluşturmuş, hedefine ulaşmak için gerçekleri tahrif etmiş, tezini çürütecek tarihî vesikaları ise görmezden gelmiştir. Bazı İslâm araştırmacıları, Goldziher’in tarafsızlığı konusunu “müstakil olarak inceleyen bir araştırma” yapmasalar da onun farklı yönlerini ele aldıkları çalışmalarda bilimsel araştırma yöntemlerinden ayrıldığını, ilmî ciddiyetten ve objektiflikten uzaklaştığını ve tarafsızlığına gölge düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Goldziher’in İslâm araştırmalarında yaptığı bu bilinçli tahriflerini görmezden gelerek ona yönelik “düzeyli, kapasiteli, soğukkanlı, gerçekçi ve ciddi delillere” dayalı tenkitleri “duygusal, savunmacı ve suçlayıcı” olarak niteleyip değersizleştirmeye çalışmak uygun olmasa gerektir.

Goldziher ile ilgili doktora tezi hazırlayan ve onun “erken dönem hadis literatürüne dair iddialarını” inceleyen Talal Maloush,⁹ çalışmasının sonuç kısmında onun araştırma yönteminin akademik olmadığını, her konunun kendine özgü orijinal kaynakları olduğunu, konular ele alınırken bunlara başvurulması gerektiğini, buna aykırı davranmanın akademik ilkelere ters düşmek anlamına geleceğini, onun araştırma yaparken Kur’ân’ı ve temel hadis kaynaklarını ihmal ettiğini ve görüşlerini talî kaynaklara dayandığını ifade eder. Sünnetin önemini açıklarken temel kaynak Kur’ân’ın rolüne dair farkındalık sergilemediğini, Kur’ân-sünnet ilişkisini göz ardı ettiğini, âyetlerin açıklanmasında sünnete duyulan ihtiyacı görmezden geldiğini, Kur’ân’ı ihmal etmesinin onu büyük hatalara götürdüğünü, işine yarayan durumlar hariç temel hadis kaynaklarını büyük oranda ihmal ettiğini, kendi görüşüyle çelişen yüzlerce kanıtı görmezden geldiğini, daha çok Emevî karşıtlığıyla bilinen Şîilerin yazdığı kitaplara güven duyma eğilimi taşıdığını, akademik çalışmalarda kullanılmasına izin verilmeyecek güvenilmez kitapları kaynak olarak kullandığını, yazarı belli olmayan kitaplardan alıntılar yaptığını, hadislerle ilgili konuları ele alırken hadis veya tarih disiplinleriyle hiçbir alakası olmayan “edebî eserleri” kaynak olarak kullandığını belirtir. Bu tür kitaplara itibar etmesinin yanlış ve çarpık fikirler üretmesine neden olduğunu, vardığı sonuçların yetkin akademik araştırmalar tarafından doğrulanmadığını, münferit yahut yaygın olmayan bir olayı alıp rahatlıkla genelleme yaptığını, oysa böyle bir yöntemin araştırma tekniklerine aykırı olup bunların doğruluğunu kanıtlamanın imkânsız olduğunu, başvurduğu referans

⁸ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi’t-teşrîi’l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetu’l-İslâmî, 1398/1978), 189.

⁹ Talal A. H. Maloush, *Early Hâdiṯ literature and the theory of Ignaz Goldziher* (Edinburgh: University of Edinburgh, Doktora Tezi, 2000), 358-373.

kaynakların bile varsayımlarını haklı çıkarmaya yetecek düzeyde olmadığını ifade eder. Bir metinden alıntı yaparken kendi görüşüyle çelişen kısımları görmezden geldiğini, yıllar önce ölmüş kişilerin görmedikleri olaya ilişkin fikirlerini delil olarak kullandığını, uydurma rivayetlerden alıntılar yaptığını, metinleri zorakî yöntemlerle tevile çalıştığını, çeşitli konuları değerlendirirken varsayımlara başvurduğunu ifade eder. Maloush, ulaştığı sonuçları bu şekilde özetledikten sonra “bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere pek çok Batılı akademisyenin Goldziher'e duydukları aşırı güvenin temelsiz olduğunu ve bu bilim adamlarının ona verdikleri yüksek payeyi/itibarı yeniden gözden geçirmelerinin uygun olacağını” kaydeder.¹⁰

Görüldüğü üzere Maloush, doğrudan onun tarafsızlığı konusunu incelememiş olsa da “erken dönem hadis edebiyatına dair teorisini” araştırırken yukarıda özetlenen isabetli sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmamız içerik bakımından olmasa da konu olarak Goldziher'i seçme ve başlıklandırma mantığı açısından Maloush'un tezine kısmen benzemektedir. Ancak makalemizin bu tezden farklılaşan yönü Goldziher'in tarafsızlığını araştırırken *Muhammedanische Studien* adlı çalışmasını esas almamız, buradaki görüşlerinden hareketle İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere yaklaşımını değerlendirmemizdir. Dolayısıyla makalemiz hem bu doktora tezi hem de onun farklı yönlerini araştıran diğer çalışmalardan muhteva, yöntem ve bakış açısı olarak ayrılmaktadır. Diğer araştırmalarda ulaşılan bazı sonuçların makalemizdeki neticelerle benzerliği, bilgi ve bulguların örtüşmesi, birbirini teyit etmesi Goldziher'in tarafsızlığını kaybettiğini, akademik çalışma esaslarını terk ettiğini ve etik ilkelerden ayrıldığını güçlü bir şekilde ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Makale beş başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Goldziher'in ilmî tarafsızlığını yitirdiğine yönelik bazı Batılı ve İslâm araştırmacılarının tespitlerine yer verilmiş, ikinci başlıkta İslâm, üçüncü başlıkta Kur'ân, dördüncü başlıkta Hz. Muhammed, beşinci başlıkta da hadislere yaklaşımı ele alınmış, onun mezkûr konularda tarafsızlığını kaybedip kaybetmediği delilleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Goldziher'e Yönelik Eleştiriler

Goldziher, hadislerin Hz. Muhammed tarafından yazımı yasaklandığı için bir asır boyunca şifahî olarak nakledildiğini, daha sonra tedvîn ve tasnîf edildiğini, aslında hadislerin hicrî ikinci ve üçüncü asırda yaşayan fakîh ve kelamcılarının görüşlerinin Hz. Peygamber'e nispet edilmesi olduğunu, isnâdın da metne sonradan eklendiğini savunmuştur.¹¹ Araştırmacılar da Goldziher'in bu ve benzeri iddialarını

¹⁰ Maloush, *Early Hâdiḥ literature and the theory of Ignaz Goldziher*, 356-373.

¹¹ Nitekim Goldziher, isnâdların sonradan uydurulduğunu iddia eder. bk. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/51, 55-56; Ignaz Goldziher, *el-Akîde ve's-şerîa fi'l-İslâm*, çev. Muhammed Yusuf Musa vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısri, 1946), 69. Goldziher'in isnâd ile ilgili görüşleri için bk. Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 172-174; Yücel, *Hadis Tarihi*, 200, 210; Yücel, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-*

reddetmiş, tezini destekleyen rivayetlere seçici yaklaştığını, diğer görüş ve rivayetleri görmezden geldiğini, indî yorumlar yaptığını, hakikatleri tahrif ettiğini, görüşlerini temellendirirken hadisle ilgili temel eserler yerine tâli kaynaklara başvurduğunu, zihninde kurguladığı¹² hipotezi kaynaklara zorla doğrulatmaya çalıştığını söyleyerek tenkit etmişlerdir.¹³

Goldziher ile ilgili akademik araştırmalar çoğaldıkça onun ilmî tarafsızlığını yitirdiğine yönelik tespitler de giderek artmaktadır. Son devir Osmanlı âlimlerinden M. Zâhid el-Kevserî (1879-1952), Goldziher'in beğendiği kaynaklardan seçtiği metinlere, onların taşımadıkları anlamları yüklediğini ve hakikatleri çarpıtarak istediği sonuçları elde ettiğini ifade etmiştir.¹⁴ Said Hatiboğlu, Goldziher'in yaptığı keyfi yorumlara dikkat çekmiş, "onun ilmî yanlışlarını ve keyfi yorumlarını yüz yirmi sene öncesinde içinde bulunduğu kaynak yetmezliğinden ve yanlış anlamalardan ileri geldiğini" nezaketle belirtmiş, doğrularını kabul edip yanlışlarını düzeltmenin ve eksiliklerini tamamlamanın Müslüman ilahiyatçılara düştüğünü kaydetmiştir.¹⁵ Hatiboğlu'nun Goldziher'in ilmî yanlışlarını ve keyfi yorumlarını "kaynak yetersizliği veya yanlış anlamalara" bağlaması kısmen doğrudur. Ancak Goldziher'in sübjektif, seçici, genellemeci, toptancı, indirgemeci, önyargılı, peşin kabullü ve aşırı şüpheli tavrı¹⁶ "kaynak yetersizliği veya yanlış anlamalardan" değil aksine onun İslâm'a bakışından neşet etmektedir, denilebilir. Zira Goldziher aşağıda ayrıntılı şekilde açıklanacağı üzere birçok hususta tarafsızlığını yitirmiş ve gerçeklerle örtüşmeyen analizler yapmıştır. Talat Koçyiğit (ö. 1432/2011), Goldziher'in ulaştığı neticeleri

Literatür, 61; Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 147-151; Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumunu Tasavvuru", *darulfunun ilahiyat* 32/2 (2021), 437-439, 454.

¹² Goldziher, muazzam miktarda kaynağı elden geçirmesine rağmen sadece kendi kurgusuna uygun olan sonuçları ön plana çıkarmıştır. Ayrıntılar için bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 286.

¹³ İbrahim Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yöneltilmiş Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde", *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihcisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin)*, (5-6 Ekim 2019, Ağrı) *Bildiriler Kitabı*, ed. Adem Yerinde (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019), 288.

¹⁴ Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Yarım Asır Öncesinden Oryantalizme Bir Bakış", çev. Seyit Bahçıvan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 23 (2007), 191-192.

¹⁵ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları* (Sunuş), 1/28-29. Said Hatiboğlu, bir ilahiyatçı olarak bu dediğini yapmış, yazdığı makalede verdiği üç örnekle Goldziher'in bilinçli tahriflerini çürütmüştür. M. Said Hatiboğlu, "Batı'daki Hadis Çalışmaları Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* 6/2 (1992), 108-109. Akgün ise, Goldziher'in savunduğu tezi desteklemek için kullandığı delillerin bir kısmını ya yanlış anladığını ya da yanlış yorumladığını ifade etmiştir. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 150-154.

¹⁶ Özcan Hıdır, "Oryantalizmin Günümüzde İslâmî Metinleri (Kur'an ve Sünnet) 'Yeniden Okuma'daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi", *Dini ve Felsefi Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyum Bildiriler Kitabı*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: Ege Basım, 2012), 1/19-26.

ihtiyatla karşılamak gerektiğini ifade etmiş,¹⁷ Hatiboğlu ise Goldziher'in yaptığı yanlışlar düzeltilmediği takdirde otoritesine laf kondurmayan halefi müsteşriklerin ondan yaptıkları nakillerde bu yanlışları sürdürdüklerinin görüldüğünü söyleyip, bu vebalin altında kalmamak için Müslümanları görevlerini yapmaya davet etmiştir.¹⁸ Tahsin Görgün, Goldziher'in kafasında kurguladığı neticeye ulaşmak için izlediği yola dikkat çekmiş, amacına uygun malzemeyi öncelikle Şîî-Sünnî tartışmalarını inceleyerek tespit ettiğini, bu tartışmalarda Müslüman müelliflerin birbirleri aleyhine söylediklerini esas aldığını, sonra kendi önermesi üzerinde bir çerçeve oluşturduğunu, elde ettiği malzemeyi bu çerçeve içine yerleştirerek yorumladığını, tarihî malzeme de kurguladığı önermesini destekleyecek rivayetler bulamadığı zaman "indî yorumlara başvurduğunu" ifade etmiştir.¹⁹

İbrahim Hatiboğlu, Goldziher'in ilgi alanının hadis araştırmalarıyla sınırlı kalmadığını, onun dinler hakkında olduğu gibi İslâm'ın bilgi kaynaklarının oluşum süreci hakkında da birtakım fikirler öne sürdüğünü, araştırmalarının "Haçlı Seferleri veya Batı'nın İslâm aleyhtarı çalışmaları bağlamında" değil, "düşünce sistemi, metodu, kişiliği ve eserlerinin küllî şekilde incelenmesiyle" ve çalışmalarına aksettirdiği sistemli din eleştirisine cevap verilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir.²⁰ Goldziher'in İslâm'a bakışı, zihniyeti ve hedefleri ortaya koyduğu çalışmalarından hareketle tespit edilmeli, ancak "Haçlı Seferleri veya Batı'nın İslâm aleyhtarı çalışmaları bağlamında da" ele alınmalıdır. Zira onun ulaştığı sonuçlar hem "Kültürel Haçlı İstilasası"nda²¹ hem de İslâm aleyhtarı çalışmalarda kullanılmıştır ve

¹⁷ Talat Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 55.

¹⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları* (Sunuş), 1/29. Nitekim Goldziher'in etkisinde kalan pek çok müsteşrik, "onun hadislerin İslâm'ın ilk yüzyılı hakkında güvenilir bir kaynak olmadığı ve aksi ispat edilene kadar her hadisin uydurma kabul edilmesi gerektiği şeklindeki genel yaklaşımını" hâlen savunmakta ve hadis literatürüne şüpheyile bakmayı sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 52-53.

¹⁹ Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/105-106.

²⁰ Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher", 118, 121; İbrahim Hatiboğlu, "Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 156. Ali Dere, gerek Batılı çalışmaları eleştirel gözle değerlendirebilmek gerekse kendi özgün tarihini her yönüyle tahlil edebilmek için "metodik bir zemine dayanmanın" kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmiştir. Ali Dere, "Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç: Oryantalizm", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 79-80.

²¹ "Kültürel Haçlı İstilasası" şeklindeki bu ifademizin bir benzerini Özcan Hıdır da "Silahsız Haçlı Savaşları" şeklinde tanımlamış, bununla Batı kültürünün dayattığı fikir, ideoloji ve oryantalistik çalışmaların ürettiği negatif etkilere dikkat çekmiş, oryantalistleri - istisnaları olmakla birlikte- "Modern Haçlı Savaşçıları'na" veya "Silahsız Haçlılar'a" benzetmiştir. bk. Özcan Hıdır, "Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 4 (2007), 57-68.

hâlen de kullanılmaktadır. Nitekim oryantalist çalışmalar özellikle sömürgecilik döneminde İslâm dünyasını daha yakından tanımak ve bu coğrafyada yürütülecek faaliyetler hakkında malzeme sağlamak amacıyla yapılmıştır. Oryantalizme en ciddi eleştirilerde bulunan Edward William Said (1935-2003), büyük yankı uyandıran *Orientalism* adlı eserinde Fransız filozof Michel Foucault'un (1926-1984) "bilgi-iktidar formülasyonunu" kullanarak iktidar ile bilginin (sömürgeci Batı ile oryantalist bilginin) birbiriyle kaçınılmaz ilişki içinde olduğunu ortaya koymuş, "oryantalist çalışmalarla sömürgeci ülkelerin emperyalist çıkarları arasındaki bağlantıya" dikkat çekmiştir.²²

Mehmet Görmez, Oryantalizm tarihi içinde misyonerlik ruhunun egemen olduğunu, dinî gayelerin ön plana çıktığı dönemlerde sünnet ve hadisle ilgili çalışmaların dikkate değer bulunmadığını, ancak siyasî ve ticarî gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü zamanlarda hadis araştırmalarının çoğalmaya başladığını, akademik oryantalizmin siyasî oryantalizme malzeme sağladığını, hadise ve sünnete ilgi duyan pek çok oryantalistin aynı zamanda kendi ülkelerinin sömürge alanlarında aktif resmî görevler üstlendiklerini ifade etmiştir.²³ Hüseyin Akgün ise Oryantalizm tarihinin akademik döneminde "İslâm ve Müslümanlara karşı düşmanca yaklaşımın" yerini içinde bazı önyargılar taşısa da bilimsel bir yaklaşıma bıraktığını, ancak bundan Müslümanlara karşı tamamen objektif bir tutum sergilendiği ve İslâmiyet alanında salt bilimsel amaçlı çalışmalar yapıldığı sonucunun da çıkartılmaması gerektiğini, dinî maksatlı oryantalist çalışmalarda tahkir ve tahrip amacı mümkünken siyasî amaçlı olanlar da tanıma, tanımlama ve sömürme düşüncesinin hâkim olduğunu kaydetmiştir.²⁴

İbrahim Kutluay, Goldziher'in kendi tezini destekleyen rivayetin münferit bir olayla ilgili olup olmamasına hiç aldırmadığını, aksini gösteren mütevâtir rivayetlere hiç itibar etmediğini, sahîh rivayetleri bile uydurma saydığını, hatta amacına hizmet ediyorsa Kur'ân'a ters düşen rivayetleri bile delil olarak kullanmaktan çekinmediğini belirtmiştir. Kutluay, Goldziher'in görüşleri arasında tutarsızlıklar olduğunu, bir yerde reddettiğini diğer yerde ispatlamaya çalıştığını, bu nedenle de kararsızlığa ve çelişkiye düştüğünü, işine yarayacak bilgiyi gayr-i muteber bir kaynakta yer alsada kullandığını, zihnindeki fikre ters düşen delillere hiç itibar etmediğini, kendi teziyle çelişen Müslüman âlimlerin değerlendirmelerine kıymet atfetmediğini, zamanının (yetiştirdiği akademik ve sosyo-kültürel çevrenin) eğilimlerine göre yorumlar yaptığını ifade etmiştir. Maloush, Goldziher'in hadis uydurma işine karışan bir âlim veya

²² Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/436. Sabri Çap da, 19. asırda Oryantalizmin "emperyalizmin kontrolüne girdiğine" dikkat çekmektedir. bk. Sabri Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 33-34, 352-353, 406. Oryantalizmin dinî, siyasî, ticarî amaçlarına ve sömürgeciliğe katkılarına işaret eden bazı tespitler için bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, 190.

²³ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyât* 3/1 (2000), 11, 28-29.

²⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 33-34.

yöneticiyi tespit edip o dönemin toplumuna ilişkin genel sonuçlar çıkarmasının akademik metodoloji açısından geçerli bir yöntem olmadığını, böyle bir genellenin kabul edilemeyeceğini,²⁵ alıntılardığı metinlerin vardığı sonuçlarla uyuşmadığını²⁶ belirterek onu tenkit etmiştir. Alman oryantalist Harald Motzki (1948-2019) de onun sınırlı sayıdaki örnekten yola çıkarak çok kolay “genellemeler” yapabildiğini, amacına hizmet eden rivayetlere başvururken “seçici” davrandığını, diğer verileri görmezden geldiğini kaydetmiş,²⁷ bu yaptığının bilimsel olmadığını ve tarafsızlığına gölge düşürdüğünü ima etmiştir.²⁸

Seküler bir tarihçi olan Johann Fück (1894-1974), Goldziher'in sünnet ve hadis konusundaki bazı görüşlerini eleştirmiş, kaynakları tek taraflı kullandığını belirtmiştir.²⁹ Fethuddîn Muhammed Beyanûnî de Goldziher'in eksik tümevarımsal yöntemine dikkat çekmiş, ulaştığı sonuçları “sanki tam bir tümevarım ve titiz bir çalışma sonucu elde edilmiş genel hükümler gibi sunmasını” tenkit etmiştir.³⁰ A. Yaşar Dilek, Goldziher'in teorilerini güçlendiren hadisleri “sahîh”, zıt düşenleri ise “uydurma” göstermeye dayalı fevrî bir yaklaşım içinde olduğunu ifade etmiştir.³¹ Abdülmecit Okcu, Goldziher'in meselelere kusur ve açık aramak amacıyla yaklaştığını, yaptığı alıntıların konteksine hiç riayet etmediğini, eksik alıntılar yaptığını, çürük rivayetler üzerine hüküm bina ettiğini, konuları kısmen sübjektif ve yanlı olarak değerlendirdiğini ve tarafsız kalmayı başaramadığını kaydetmiştir.³² Rahile Kızılkaya Yılmaz da, onun ulaşmak istediği amaca yönelik kurgular yapmakta başarılı olduğunu belirtip onu eleştirmiştir.³³ Ahmet Yücel, Goldziher'in teorisine uymayan haberleri gerçektışı kabul ettiğini, bazı kaynakları görmezden geldiğini ve birkaç misale dayanarak çok rahat genellemeler yapabildiğini belirtmiştir.³⁴ İlyas Canikli ise Goldziher'in -genel bakış açısına uygun olarak- hiçbir ayırım yapmaksızın bütün dindarların her zaman her konuda hadis uydurdukları şüphesiyle hareket ettiğini söylemiş, onun bu genellemeci tavrını eleştirmiştir.³⁵ Akgün ise “Goldziher'in

²⁵ Maloush, *Early Hâdiḥ literature and the theory of Ignaz Goldziher*, 356.

²⁶ Maloush, *Early Hâdiḥ literature and the theory of Ignaz Goldziher*, 357.

²⁷ Kutluay, “Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yöneltilmiş Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde”, 291-291.

²⁸ Maloush, *Early Hâdiḥ literature and the theory of Ignaz Goldziher*, 365-367.

²⁹ Hacı Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usulü* (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 440.

³⁰ Fethuddîn Muhammed Ebu'l-Feth Beyanûnî, “Müsteşriklerin Hadis İlmi ve Sünnet-i Nebi Çalışmalarındaki Referansları -Bir Analitik Tümevarım Çalışması-”, çev. Hatice Dülber, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 504.

³¹ Aysun Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru* (İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021), 75.

³² Abdülmecit Okcu, “Ignace Goldziher'in Taberî'den Aktarımda Bulunarak Bazı Kırâatleri Tenkidi ve Meselenin Arka Plânı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 139, 142-143.

³³ Rahile Kızılkaya Yılmaz, “Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi”, *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 223.

³⁴ Yücel, *Hadis Tarihi*, 202.

³⁵ İlyas Canikli, “Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 349.

metodundaki en büyük sorunun genellemeci ve aşırı şüpheli yaklaşımı” olduğunu kayıtlara geçirmiştir.³⁶

Sonuç olarak, tüm bu araştırmalardan elde edilen neticeler Goldziher’in İslâm ile ilgili çalışmalarında tarafsızlığını yitirdiğini ortaya koymaktadır. Goldziher her ne kadar objektif görünmeye çalışsa, gerçek niyetini ustalıkla gizlemeyi başarsa da onun da kendini ele veren hataları olmuştur. Bu yanlışların bir kısmı insaf ehli bazı müsteşrikler ile İslâm araştırmacıları tarafından tespit edilmiştir. Dolayısıyla Goldziher’i daha doğru tanımak için kişiliği ve zihniyetinin detaylı ilmî çalışmalarla ortaya konulması, algı oluşturma çabalarının ve İslâm’a olan ideolojik ve önyargılı yaklaşımının arkasında yatan nedenlerin analiz edilmesi gerekmektedir.

2. Goldziher’in İslâm’a Yaklaşımında Tarafsızlık Sorunu

Goldziher, Hz. Muhammed’i Allah’ın elçisi değil “dinin kurucusu” olarak görmüş,³⁷ “İslâm” terimini onun ortaya attığını ileri sürmüş, bu nedenle de çalışmalarında İslâm dinine “Muhammedî Din”, İslâm araştırmalarına “Muhammedî Araştırmalar” ve Müslümanlara da “Muhammedîler” demiştir.³⁸ Oysa “İslâm” terimini Hz. Muhammed ortaya atmamış, Allah Teâlâ Kur’ân’da iman edenleri “Müslümanlar”³⁹ olarak adlandırmıştır.⁴⁰ Goldziher, kendi inandığı Yahudiliği “vahiy kaynaklı ve peygamberlerin evrensel dini” kabul ederken, peygamberleri “Yahve’yi bulanlar” şeklinde tanımlarken, Yahve’nin tanıtımının ancak peygamberler aracılığıyla gerçekleştirilip yüceltilebileceğini söylerken,⁴¹ sıra İslâm dinine gelince onu vahiy kaynaklı görmemiş,⁴² Hz. Muhammed’in Yüce Allah’ı en doğru şekilde tanıtabileceğini kabul etmemiş ve kendi sözleriyle çelişmiştir. Goldziher’e göre İslâm, Yahudilik gibi vahiy kaynaklı değil, tarihî olgudur ve oluş sürecinde bu oluşa

³⁶ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 305.

³⁷ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 101, 113.

³⁸ Nitekim Goldziher’in ilk cildini yakın arkadaşı Hollandalı müsteşrik C. Snouck Hurgronje’e (1857-1936) ikinci cildini Arapça ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Friedrich August Müller’e (1847-1892) ithaf ettiği en meşhur eserinin adı “*Muhammedanische Studien (Muhammedî Araştırmalar)*” şeklindedir. Bu isimlendirme, onun İslâm’a ve Hz. Muhammed’e yaklaşımı konusunda yanlı ve peşin hükümlü olduğunu göstermektedir.

³⁹ Yüce Allah’ın inananları “Müslüman” olarak isimlendirmesiyle ilgili bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/132; Âl-i İmrân 3/52, 64, 67; el-Mâide 5/111; el-En’âm 6/14, 163; Yûnus 10/72, 90; en-Nahl 16/89, 102; el-Enbiyâ 21/108; el-Hac 22/78; en-Neml 27/81, 91; el-Kasas 28/53; Rûm 30/53; el-Ahzâb 33/35; ez-Zümer 39/12; el-Fussilet 41/33; ez-Zuhruf 43/69; el-Ahkâf 46/15.

⁴⁰ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 71-72, 94; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 55, 271.

⁴¹ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 78, 117-118. Goldziher, tipik bir Yahudi olarak İslâm’ın Allah düşüncesinin Yahve düşüncesinin üstünlüğüyle yarışabileceğini, lakin İslâm’ın Allah teriminin de Yahve seviyesine ulaşamadığını ifade etmiştir. Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 76-77.

⁴² Yücel, *Hadis Tarihi*, 196.

katkıda bulunan bütün faktörlerin ortak eseridir;⁴³ esasî Yahudilik olan bir dinin biraz daha geliştirilmiş hâlidir;⁴⁴ “yeni dinin ve hayat görüşünün kurucuları”⁴⁵ diye tanıttığı Hz. Muhammed, sahâbe ve tabînin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Ona göre İslâm, Hz. Muhammed'in vefatından önce tamamlanmamış, üç yüz yıl devam eden süreçte heterojen unsurlardan oluşturulmuş bir toplum, bir siyasî düzen, bir inanç, bir hukuk ve bir ahlâk sistemidir.⁴⁶ Goldziher, “İslâm” ile “İslâm kültürünü”, “İslâm” ile “İslâm toplumunu”, “İslâm” ile “İslâm tarihini” birbirinden ayırmamış, bunların hepsini “eşit” görmüş, İslâm geleneğinin yanlışlarını İslâm'a mal etmiştir. Nitekim Schulze, onun İslâm dinini “Islamwelt”e (İslâm dünyasına) indirgediğini, dinin yerine “İslâm tarihini” koyduğunu, böylece İslâm'ı “tarihsel bir tabloya” dönüştürdüğünü ifade etmiştir.⁴⁷

Goldziher, İslâm âlimlerini “din ikâme eden kişiler” olarak tanıtmış, Yahudilik ve Hristiyanlıkta dinî kuralları belirleme yetkisine sahip “din adamı” kavramını Müslüman âlimlere de yüklemiştir. Oysa İslâm âlimlerinin yaptıkları günün ihtiyaçlarına çözüm aramak ve yeni çıkan problemlere cevap bulma amacıyla nasslara müracaat etmek ve içtihat yapmaktır. İslâm âlimlerinin gayreti “bir anlama faaliyeti” olup Goldziher'in iddiasının aksine “din oluşturmak” değildir. Ancak o, İslâm ile ilgili kendi kafasında kurguladığı önermeleri temellendirmek için müçtehitlerin dini anlama çabalarını din oluşturmak şeklinde göstermiştir.⁴⁸

3. Goldziher'in Kur'ân'a Yaklaşımında Tarafsızlık Sorunu

Goldziher, Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitab'ın kutsal kitaplarını kendine referans olarak Kur'ân-ı Kerîm'i yazdığını,⁴⁹ Kur'ân'ın onun düşünce ve tutumunu yansıttığını,⁵⁰ şahsî kültürünün ürünü,⁵¹ hadis kaynağı⁵² ve dünya edebiyatının bir

⁴³ Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/107-108; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113; Sabri Çap, “Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri”, *Modern Dönemde Hadis ve Babanzâde Ahmed Naîm*, ed. İbrahim Özcoşar vd. (İstanbul: Divan Kitap, 2022), 247.

⁴⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 100.

⁴⁵ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/343.

⁴⁶ Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/108; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 102.

⁴⁷ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 282-283.

⁴⁸ Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/107; Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 128. Hülya Alper'in bu konudaki tespitleri için bk. Ignaz Goldziher, *The Zahiris: Their Doctrine and Their History, A Contribution to the History of Islamic Theology*, çev. Wolfgang Behn, Giriş, Camilla Adang (Leiden: E. J. Brill, 2008, XXV+227 sh), Kitabı tanıtan, Hülya Alper, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 125-126.

⁴⁹ Akgün, Goldziher'in Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in yazdığı iddiasını hiçbir Müslümanın kabul edemeyeceği ölçüde aşırı bulmuştur. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 304.

⁵⁰ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 112-113; Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 107.

⁵¹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/28.

⁵² Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 294.

abidesi olduğunu ileri sürmüştür.⁵³ O, Kur'ân'ın Yüce Allah tarafından vahyedilen kutsal bir kitap olmadığını, "Muhammed'in onu Yahudilik ve Hıristiyanlıktan rastgele derlediği dokümanlardan"⁵⁴ oluşturduğunu, farklı dinlerden yüzeysel olarak aldığı bilgileri sistematik olmayan şekilde bir araya getirdiğini,⁵⁵ ayrıca Müslümanların başından itibaren üzerinde anlaşma sağladıkları ortak bir Kur'ân metninin bulunmadığını iddia etmiştir.⁵⁶ Goldziher, tarihte dinî bir cemaat tarafından vahiy veya ilham ürünü kabul edilen hiçbir kanonik (sahîh sayılan) kitabın, ilk döneminde Kur'ân metni kadar yalpalayan ve güven vermeyen bir görünüm arz etmediğini kaydetmiştir.⁵⁷ O, "Kur'ân'da mevcut İncil hikâyeleri"⁵⁸ demek suretiyle Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı yazarken Hıristiyanlıktan iktibaslar yaptığını,⁵⁹ "İncil'den aldığı farklı efsaneleri "kısmen bozarak" Kur'ân âyetlerinde birleştirdiğini, ayrıca Kur'ân'ın birçok yerini müphem bıraktığını"⁶⁰ iddia etmiştir. Yazar, Kur'ân'ın başından itibaren hem yazıyla hem de ezberlenerek nakledildiği gerçeğini görmek istememiş,⁶¹ Hz. Muhammed'in vefatı esnasında Kur'ân'ın tamamlanmadığını, sonraki nesillerin gayretiyle oluşturulduğunu ileri sürmüştür.⁶² Goldziher, İslâm öncesi hacıların haccı tamamladıktan sonra Mina Vadisi'nde vakfe yaparak atalarını övmelerini eski Romalıların ziyaretlerinde cedlerini övmek için şarkılar söylemelerine benzettikten sonra Hz. Muhammed'in de Bakara Sûresi'ndeki ikazının⁶³ bununla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Goldziher, Hz. Muhammed'in mümin cemaat için düzenlediği ibadetin isimlendirilmesinde Arapça bir kelime bulamadığı için Hıristiyanlığın dinî tabiri olan "salât" kelimesini iktibas etmek zorunda kaldığını iddia etmiştir.⁶⁵

Bekir Karlığa, Goldziher'in Hz. Muhammed'in vahiy almasını "patolojik bir hâl" olarak nitelmesini bilim, tarih ve felsefe ışığında incelemiş, bu iddianın hiçbir geçerliliği olmayan önyargılar, dayanaksız kanaatler ve taassuptan kaynaklandığını

⁵³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/28. Goldziher'e göre Cahiliye dönemi bilgisizlik dönemi değil, kabalığın, barbarlığın ve gaddarlığın hüküm sürdüğü zaman dilimidir. Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/309-311.

⁵⁴ Kutluay, "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde", 290.

⁵⁵ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 101.

⁵⁶ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113; Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 112, 115.

⁵⁷ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 113.

⁵⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/255.

⁵⁹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/501-502.

⁶⁰ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 124.

⁶¹ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 114.

⁶² Ayrıntılar için bk. Görgün, "Goldziher, Ignaz (Metodu)", 14/108.

⁶³ "Hac ibadetlerinizi tamamlayınca tıpkı önceden ecdadınızı (üstün meziyetleriyle överek) andığımız gibi hatta ondan da daha büyük bir coşkuyla (saygıyla ve içtenlikle Yüce) Allah'ı anın!..." el-Bakara 2/200.

⁶⁴ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/315.

⁶⁵ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/79.

ifade etmiştir.⁶⁶ Karlığa, Hz. Peygamber'in vahiy alışı şekillerini ve vahyin tarihî akışını âyet ve hadislerden delillerle ve tarihî vesikalarla ortaya koymuş, Goldziher'in mezkûr iddialarına cevap vermiştir.⁶⁷ Hatiboğlu da Kur'ân'ın ilahî menşeyini kabule yanaşmayan Goldziher'in pek çok yerde hissiyatına yenik düştüğünü, haksız ve yanlış sonuçlara ulaştığını ifade etmiştir.⁶⁸ Elbette bir müsteşrikten Kur'ân'ın son ilahî vahiy olduğuna inanması beklemek uygun değildir. Zira oryantalistlerin pek çoğu, Tevrat ve İncil'in teolojik prestijlerinin sarsılabileceği gerekçesiyle Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e vahiy edildiğini ve onun da diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunu kabul etmek istememişlerdir.⁶⁹ Çünkü onlar açısından böyle yapmak, Kur'ân'ın nihai hakikatler içeren son kutsal kitap olduğunu kabul etmek anlamına gelecek ve tüm tezlerini geçersiz kılacaktır. Bu nedenle Goldziher de aynı endişeyi taşımış, bu tür gerekçelerle Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in yazdığı fikrini savunmuş ve çalışmalarında ısrarla buna vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Goldziher hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için tüm bu gerçeklerin farkında olmak gerekir. Bu itibarla Goldziher'in temel hedefinin Ehl-i Kitab'ın genelini yaptığı üzere kıskançlıkla⁷⁰ hareket edip Kur'ân'ın ilahî kaynaklı oluşunu reddetmek olduğu ifade edilebilir.

4. Goldziher'in Hz. Muhammed'e Yaklaşımında Tarafsızlık Sorunu

Goldziher, zihninde Hz. Peygamber'i "gerçekleşmesi mümkün olmayan hayaller peşinde koşan biri" olarak kurgulamış, bu iddiasını desteklemek için tarihî gerçekleri çarpıtmış ve zorakî yorumlara yönelmiştir. Nitekim o, Hz. Muhammed'i "semavî kelimeler okuyan Abdulluttalip ailesinden bir delikanlı",⁷¹ "kendini kavminin peygamberi olmaya muktedir kılan bir deha",⁷² "Medine'de birkaç dindar mürit tarafından kabul görmüş Mekkelî bir hayalperest",⁷³ "kırklı yaşlarında inzivaya çekildiği mağarada evhamlar ve yoğunlaşan halüsinasyonlar gören",⁷⁴ "sinir

⁶⁶ H. Bekir Karlığa, "Goldziher'in Kur'ân'a Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış", *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997)*, *Bildiriler* (İstanbul: İrfan Vakfı, 1999), 31-38.

⁶⁷ Karlığa, "Goldziher'in Kur'ân'a Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış", 39-43.

⁶⁸ Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", 14/103.

⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'e kendisinin örneği görülmemiş bir peygamber olmadığını Ehl-i Kitab'a söylemesini emretmektedir. "De ki: "Ben peygamberlerin ilki değilim..." el-Ahkâf 46/9. Görüldüğü üzere bu âyet, Hz. Muhammed'in de diğer elçiler gibi bir elçi olduğunu, kendisinden önce nice peygamberlerin gelip geçtiğini, dolayısıyla bu işi ilk kendisinin başlatmadığını, elçilik bakımından da diğer peygamberlerle arasında bir farkın bulunmadığını haber vermektedir.

⁷⁰ Ehl-i Kitab kendilerine hak geldikten sonra kıskançlıkları nedeniyle iman etmemiş, müminleri de tekrar küfre döndürmek istemişlerdir. bk. el-Bakara 2/109. "...Kitap verilmiş olanlar kendilerine ilim (Kur'ân ve Resûlullah'ın son peygamber olduğuna ait kesin deliller) geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler..." bk. Âl-i İmrân 3/19. Ehl-i Kitab'ın haset ve kıskançlıklarından dolayı İslâm'ı kabul etmemeleriyle ilgili diğer bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/213; eş-Şûra 42/14; el-Câsiye 45/17.

⁷¹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/50.

⁷² Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/51.

⁷³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/47.

⁷⁴ Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 96.

krizleri geçiren”,⁷⁵ “epileptik esnaf”⁷⁶ şeklinde tanıtmıştır. Goldziher, aslında onun bir peygamber olmadığını, ancak kendini peygamber olarak kabul ettirmeyi başaran bir deha olduğunu zihinlere yerleştirmeye çalışmıştır. Bu da onun tarafsızlığına gölge düşürmüş, kurguladığı neticeyi elde etmek için hakikatleri bilerek çarpıtan bir oryantalist olduğu şeklindeki düşüncenin pekişmesine yol açmıştır. Goldziher’e göre Hz. Muhammed Mekke’de bir vaiz olarak irşâd faaliyetlerine devam ederken Medine döneminde vaiz olma niteliği devlet kuruculuğuna dönüşünce İslâm dininin karakteri de “savaş dinine” dönüşmüş, İslâm’ı Arabistan dışına yayarak dünyaya hükmeden bir güce dönüştürmek istemiş ve bu hedefine ulaşmak için “büyük bir politik yetenekle” hareket etmiştir.⁷⁷

Goldziher, çalışmalarında zaman zaman Hz. Muhammed’i öven ifadeler kullansa da ona karşı haksız ithamlarda bulunmuştur. Mesela o, Hz. Muhammed’in “kendine seksen deve kıymetinde bir mücevher satın aldığını”, bu israfını mazur göstermek için de “*Yüce Allah’ın lütufta bulunduğu her kişi bu lütfun işaretini şahsında görülür hâle getirmelidir*”⁷⁸ dediğini belirterek “onun zenginlik peşinde koşan, mücevher düşkünü, servet biriktirmeyi seven biri” olduğunu ima etmiştir. Goldziher, bu iddiasını desteklemek için “Hz. Muhammed’in Yüce Allah’a; *Benim üzerime fakirliği gönderme*”⁷⁹ diye dua ettiğini” belirtmiş, zenginliği arzulayan ve fakirlikten çok korkan biri olduğu intibasını uyandırmıştır.⁸⁰ Oysa Goldziher’in naklettiği “Hz. Muhammed’in seksen deve kıymetinde bir mücevher satın alması haberi” uydurmadır. Görüldüğü üzere Goldziher kafasında kurguladığı neticeye ulaşmak için bu uydurma rivayeti “iki sahîh hadisle” destekleyerek Hz. Muhammed’i olduğundan çok farklı tanıtmış, bunu yaparken de gerçek niyetini gizlemiştir. Zira hayatı boyunca israfa, lükse, gösterişe ve şatafata karşı olan, ashâbını bu kötü hasletlerden sakındıran Hz. Muhammed’in kendisine “seksen deve kıymetinde bir mücevher satın alması” asla söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber önderi olduğu toplumda fakirlerin hayat seviyesine göre yaşamayı kendisine ilke edinen, bu

⁷⁵ Akgün, Goldziher’in bu tür garip ifadelerini Hz. Muhammed ile ilgili diğer söz ve düşünceleriyle telif etmekte oldukça zorlandığını ifade etmiştir. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 103, 109-110.

⁷⁶ Goldziher, “epileptik esnaf” ifadesiyle Hz. Muhammed’in vahiy alırken girdiği olağanüstü ve titrek hâline telmihte bulunmuş, onu sara nöbetleri geçiren bir menfaatpereste benzetip alay etmiştir. bk. Yaşar Dilek, *Oryantalist Ignaz Goldziher’in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*, 117.

⁷⁷ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 103.

⁷⁸ Hadisin asıl metni şöyledir: “*Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever.*” Muhammed b. İsbâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh (Sünenü’t-Tirmizi)* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Edeb”, 54; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 4/438. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as, *Sünenü Ebî Dâvud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Libâs”, 14; Ahmed b. Şu’ayb en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zînet”, 54.

⁷⁹ Hadisin asıl metni şöyledir: “*Allah’ım! Fakirlikten, yokluktan ve zilletten sana sığınırım. Haksızlık etmekten ve haksızlığa uğramaktan da sana sığınırım.*” Ebû Dâvûd, “Vitr”, 32; Nesâî, “İstiâze”, 14.

⁸⁰ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/515-516.

nedenle de hanımlarının dünya malını arzu eden taleplerini reddeden,⁸¹ ömrünün sonuna kadar sade ve mütevazı bir hayat yaşayan bir peygamberdir.⁸² Bu bakımdan onun pejmürde kıyafetler giyen bazı varlıklı sahâbîlerini güzel kıyafetler giymeye teşvik için söylediği sözü bu şekilde tevil etmek, ayrıca ashâbına “fakirlikten Yüce Allah’a sığınmayı” öğrettiği duayı ters yüz ederek “zengin olmayı arzulayan, servet düşkününü bir peygamber portresi” çizmek uygun olmamıştır.

Goldziher, Hz. Muhammed'i insanlar arasında ayrımcılık yapan birisi olarak da tanıtmıştır. O, Hz. Muhammed'in “bir kimsenin kölesine yediğinden yedirmesi ve giydiğinden giydirmesini tavsiye eden”⁸³ sahîh hadisinden söz etmiş, hemen ardından “iki uydurma rivayet” naklederek Hz. Peygamber'in bu sözünü de değersizleştirmiş, ayrıca hadisler arasında çelişki olduğu izlenimi uyandırmıştır. Nitekim Goldziher; “*Cahiliye değerleri ile övünen kimseyi babasını tahkir ederek istihza edin*”⁸⁴ ve “*Azat edilmiş olan kendisini azat etmiş olanın yaratıldığı aynı toprağın artanından yaratılmıştır*” şeklindeki iki mevzû hadisten bahsederek Hz. Peygamber'in “insanları bir tarağın dişleri gibi eşit gören anlayışının”⁸⁵ aslında doğru olmadığını ima etmeye çalışmıştır. Goldziher, söz konusu uydurma hadislerin Hz. Peygamber'in sahîh hadisleriyle ve uygulamalarıyla taban tabana zıt olduğunu çok iyi bilmesine rağmen böyle bir yol tercih etmiştir. Aynı şekilde Goldziher, Ebû Zer'e (ö. 32/653) nispet edilen; “*Biri birine söverse, sövülen kişi sövenden ana ve babasına söverek öç alır*” şeklindeki rivayeti de iddiasına delil getirmiş, sövmeyi çirkin bir davranış olarak gören ve yasaklayan⁸⁶ Hz. Peygamber'in uyarısını görmezden gelmiş, mezkûr uydurma hadisleri onun söylemeyeceğinin farkında olmasına rağmen sahîh bir hadisi “bu tür mevzû hadislerle” gölgeleyerek Hz. Muhammed hakkında kötü bir algı oluşturmuş, “çelişkili sözler söyleyen, kararsız, tutarsız ve güvenilmez bir peygamber portresi” çizmiştir.⁸⁷

81 “*Ey Peygamber, (senin yaşadığın sade ve mütevazı hayata ayak uyduramayan ve diğer kadınların yaşadığı hayat seviyesini senden isteyen) eşlerine de ki: “Eğer siz bu dünya hayatını ve onun (gelip geçici) güzelliklerini (süslü elbiseler, zinet eşyaları) istiyorsanız, gelin size (evlilik bedeliniz olan) mehirlerinizi vereyim ve (sonra da) sizi güzelce boşayayım!”* el-Ahzâb 33/28. Ayrıca bk. et-Tahrîm 66/1-2.

82 Fakirliği bir nimet olarak gösteren rivayetin izahı için bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdürrahîm (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.), 154-157.

83 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “İmân”, 22; Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Cenâ'iz”, 64.

84 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/136.

85 Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1/145.

86 “*Müslümana sövmek fâsıklık (alâmeti), onunla savaşmak ise küfür (alâmeti)dür.*” Buhârî, “Edeb”, 44. “*Birbirine söven iki kişinin günahı, mazlum olan haddi aşmadıkça ilk sövene aittir.*” Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Birr”, 68. Ayrıca Hz. Muhammed'in sövmeyi yasaklayan diğer sözleri için bk. Müslim, “İmân”, 146; Tirmizî, “Birr”, 51; “Fiten”, 65; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 45; “Libâs”, 25.

87 Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/125-126.

Goldziher, ömrünü ırkçılıkla mücadeleyle geçirmiş Hz. Muhammed'i yanlış tanıtmayı sürdürmüştür. O, Veda Hutbesi'nin son cümlesini onun söylemediğini iddia etmiş, Arap olmayan yeni Müslümanların "peygamberin yalnız Müslüman Arapların eşitliğini değil, ayrıca Araplarla beraber Arap olmayanların da eşitliğini istediğini vesikaya bağlamak amacıyla" bu kısmı rivayete dâhil ettiklerini ileri sürmüştür.⁸⁸ Goldziher, Hz. Peygamber'in buyurduğu; "Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a; beyazın siyaha, siyahın da beyaza takvâ dışında hiçbir üstünlüğü yoktur..."⁸⁹ şeklindeki kısmı onun söylemiş olamayacağını, bu kısmın Veda Hutbesi'ne sonradan dine giren Arap olmayan Müslümanlar tarafından eklendiğini iddia etmiştir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm, İslâm'ın sadece Araplara değil tüm insanlara gönderildiğini,⁹⁰ üstünlüğün ancak takvâda olduğunu⁹¹ zaten haber vermektedir. Kur'ân'ı tebliğ ve tebyîn vazifesi olan Hz. Peygamber de vahyin ilk muhataplarına bu gerçekleri açıklamış, onların şahsında tüm insanlığa şahit/model/tanık⁹² olmuştur. Dolayısıyla Goldziher, siyasî deha olarak nitelediği kişinin ayrımcılık yapmayarak büyük başarılar elde ettiğini çok iyi bilmesine ve bu sözü söylediğinin farkında olmasına rağmen bu kısmın metne sonradan idrâc edildiğini iddia ederek kendisiyle çelişmiştir. Kaldı ki Hz. Muhammed ırkçılığı ve kabileciliği reddeden, tüm insanları kucaklayan söz, fiil ve takrirleri sayesinde insanların gönüllerini fethetmiş, ayrımcılığı ve ötekileştirmeyi yasaklayan faaliyetlerinin tesiriyle İslâm dini muhtelif ırkların yaşadığı üç kıtaya süratle yayılmıştır.

Goldziher, bilerek ve isteyerek tarihî gerçekleri de çarpıtmış, Hz. Muhammed'i hanımlarını kıskanmayan biri olarak tanıtmıştır. Koçyiğit, "Goldziher'in İslâmî gerçekleri tahrif etmede ve bunu birtakım delillere dayandırmada son derece mahir olduğunu, ancak böyle bir tavrın ilim adamı tavrı olamayacağını"⁹³ ifade etmiştir. Koçyiğit, Goldziher'in "İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-688) Hz. Peygamber'in hanımı Meymûne'nin (ö. 51/671) evinde gecelediğini haber veren rivayetleri"⁹⁴ yorumlarken onun; "İbn Abbâs gece gece Muhammed'in evinde ne arıyordu?" şeklinde imalı sorular sorulmasına neden olan yaklaşımına itiraz etmiştir. Koçyiğit, Goldziher'in "rivayet bütünlüğünü dikkate almamasını, diğer kaynakların ne dediğine hiç bakmamasını ve Hz. Muhammed'i hanımlarını kıskanmayan biri olarak tanıtmamasını" eleştirmiş, Hz. Meymûne'nin İbn Abbâs'ın teyzesi ve İbn Abbâs'ın da o

⁸⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 1/162; Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, Giriş, 28.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/411.

⁹⁰ Kur'ân'ın tüm insanlara gönderildiğiyle alakalı bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/21, 168; en-Nisâ 4/1, 133, 174; el-En'âm 6/19; el-A'râf 7/158; Yûnus 10/2, 23, 57, 104, 108; el-Hac 22/1, 5, 49, 73; Lokmân 31/33; el-Fâtır 35/3, 5, 15.

⁹¹ el-Hucurât 49/13.

⁹² el-Hac 22/78.

⁹³ Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", 43-44.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/369-370.

dönemde henüz “dört yaşında küçük bir çocuk” olduğu gerçeğini görmezden gelmesini tenkit etmiştir.⁹⁵

Sonuç olarak, Goldziher her ne kadar tarafsız görünmeye çalışsa da bilimsel araştırma yöntemlerine aykırı davranmış, tutarlı, dengeli, objektif ve dürüst bir yaklaşım içinde olmamış, Hz. Peygamber'i çok yanlış tanıtmıştır. Dolayısıyla Müslümanların Hz. Peygamber'i böyle tanıtan bir oryantalistin araştırmalarında ulaştığı sonuçlara temkinli yaklaşması ve ona güvenmemesi normaldir. Çünkü Goldziher'in yaptığı bilinçli çarpıtmalar Hz. Muhammed hakkında tarafsızlığını yitirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan Hz. Muhammed ile ilgili analizlerinde tarihî gerçekleri çarpıtan, uydurma rivayetleri sahîh hadislerle, sahîh hadisleri de uydurma rivayetlerle destekleyerek Hz. Peygamber hakkında menfî algı oluşturan ve onu itibarsızlaştırmaya çalışan Goldziher'in duygularına yenik düştüğünü söylememiz yanlış olmasa gerektir.

5. Goldziher'in Hadislere Yaklaşımında Tarafsızlık Sorunu

Goldziher, hadislerin çok az bir bölümünün Hz. Peygamber'e ait olabileceğini, ancak büyük bir kısmının daha sonraki süreçte hadis formunda ortaya çıktığını,⁹⁶ “hadis olarak kitaplarda rivayet edilen haberlerin Hz. Muhammed ile doğrudan bir ilgisinin olmadığını, bu rivayetlerin İslâm'ın birkaç asır devam eden oluşum sürecinde bu sürece katılan siyasî, ictimâî, iktisâdî vb. birçok faktörün belgeleri”⁹⁷ olduğunu iddia etmiştir. Goldziher, hadisleri “İslâm'ın gençlik devri tarihinin birer vesikası değil, fakat bu dinin geçirdiği inkişafın daha sonraki dönemlerinde ümmet içinde ortaya çıkan temayüllerin birer şahidi”⁹⁸ olarak görmüştür. Nitekim Goldziher; “*Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın*”⁹⁹ sahîh hadisinin de “uydurulmuş peygamberî kelimelerin istilasına karşı bir tepki olarak” daha sonradan üretildiğini iddia etmiştir.¹⁰⁰ Benzer şekilde Goldziher; “*Ümmetimin ihtilafı (farklı görüşlerde olması) rahmettir*”¹⁰¹ hadisinin de “saray ulemâsı arabulucu ilahiyatçıların muhtelif görüşlerin hepsini aynı derecede sahîh addetmekten daha münasip bir yol bulamadıkları için ihtilafın İslâm ümmeti için bir rahmet olduğunu beyan ettiklerini” söylemiş ve bu rivayetin de onlar

⁹⁵ Koçyiğit, “I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, 43-55.

⁹⁶ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 168, 304-306.

⁹⁷ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/20; Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/108-109; Yücel, *Hadis Tarihi*, 196-198.

⁹⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/20.

⁹⁹ Buhârî, “İlim”, 38; Müslim “Zühd”, 72; “Mukaddime”, 2; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 11; İbn Mâce, “Sünnet”, 4; Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkandî ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mukaddime”, 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/56.

¹⁰⁰ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/185.

¹⁰¹ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlü'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1/64-66. Bu rivayeti inceleyen Kapkaç, bir aslının bulunmadığını kaydeder. Furkan Kapkaç, “*İhtilâfu Ümmetî Rahmetun*” *Rivayetinin Hadis Kritiği Açısından Tesbit ve Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 124.

tarafından uydurulmuş olabileceğini ima etmiştir.¹⁰² Goldziher, hadis külliyatını oluşturmak için toplanan hadis malzemelerini “iki neslin hayal mahsulü” olarak nitelemiş, “sünnet malzemesi” ile “Yahudi Mişnası” arasında benzerlik olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰³

Goldziher, hadisleri itibarsızlaştırmaya çalışırken tarihî gerçekleri de tahrif etmiştir. Yazar, “hadisin kaynak olarak menşeinin Medine olduğunu, bu şehirden İslâm’ın en uzak ülkelerine götürüldüğünü” söyledikten sonra; “*Bununla beraber hadislerin büyük bir kısmı o eyaletlerde kendiliğinden vücut bulmuştur*”¹⁰⁴ diyerek hadisleri o şehirlerde nakleden sahâbenin varlığını görmezden gelmiş, sanki hadislerin çoğu o eyaletlerde kendiliğinden ortaya çıkmış gibi bir algı oluşturmak istemiştir. Elbette bu şehirlerde uydurulan hadisler olmuştur. Ancak hadislerin çoğunluğunun bu şehirlerde birdenbire ortaya çıkması söz konusu değildir. Zira sahâbîler fetih hareketlerine katılmak için gidip yerleştikleri o şehirlerde Hz. Peygamber’den duyduklarını ve gördüklerini İslâm’ı seçen bölge halkına anlatmış ve onları bilgilendirmişlerdir. Dolayısıyla Goldziher’in bu tavrı “kendi hipotezini desteklemek için tarihî gerçekleri bilerek tahrif ettiğini ve maksatlı analizler yaptığını” göstermektedir. Diğer taraftan Goldziher genellikle delil olarak “râvî ve hadislerle ilgili haberleri” kullanmış, ancak hadisleri daha az kullanmıştır. O, hadislere başvurduğu zamanlarda ise Müslüman âlimlerin nadiren sahîh saydıkları hadisleri esas almış, Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri gibi güvenilir kaynaklara çok az müracaat etmiştir.¹⁰⁵ Harald Motzki, Goldziher’in metinleri esas alarak hadisleri tarihlendirme metodunun¹⁰⁶ ham olduğunu, bir hadisin kökeni hakkında ulaştığı sonuçların delillerden ziyade “çoğu kere sezgilerine dayandığını ve bunların da gayet keyfi görüldüğünü” kaydetmiştir.¹⁰⁷

Goldziher, tezini desteklemek için hakikatleri yok saymaya devam etmiş, Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *Sünen*’inde “hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlere” bilinçli olarak yer vermediğini iddia etmiş, iddiasına da kaynak olarak *Sünen*’deki bir sayfayı göstermiştir. Oysa Goldziher’in bu tespiti gerçeklerle örtüşmemektedir. Çünkü onun gösterdiği sayfaya bakıldığında Ebû Dâvûd’un “hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlere yer verdiği” görülmektedir.¹⁰⁸ Goldziher, ortaya attığı tez çökeceği için olsa gerek Ömer b. Abdülazîz’in (ö. 101/720) hadislerin tedvîn emrini vermesini kabullenememiş, hadislerin tedvînini üçüncü asrın başına tarihlendirmek amacıyla da “*Ömer b. Abdülazîz’e saygı duyan sonraki nesillerin onun ismini hadis*

¹⁰² Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/107-108; Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 126, 273.

¹⁰³ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/287.

¹⁰⁴ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/243.

¹⁰⁵ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 275-276.

¹⁰⁶ Goldziher, İslâm âlimlerinin yer vermediği “tarihlendirme” kavramını ilk kullanan kişidir. bk. Kızılkaya Yılmaz, “Goldziher’in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumunu Tasavvuru”, 436. Tarihlendirme metoduyla ilgili bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi* (İstanbul: İSAM Yayınları 2013), 23-35.

¹⁰⁷ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 277.

¹⁰⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/273, 20 nolu dipnot.

edebiyatıyla sıkı münasebet içinde gösterme gayretinden dolayı böyle bir tutum sergilediklerini"¹⁰⁹ iddia etmiş ve konuyla ilgili diğer tüm delilleri görmezden gelmiştir.¹¹⁰ Goldziher, Ömer b. Abdülazîz'in emriyle hadislerin tedvîninde önemli görev üstlenen İbn Şihâb ez-Zührî'yi (ö. 124/742) de hadis uydurup yayan birisi olarak tanıtmaktaki ısrarını sürdürmüştür.¹¹¹ Koçyiğit, Goldziher'in "ez-Zührî'yi hadis uydurup halk arasında yaymakla itham etmesinin yalan ve iftira olduğunu" iki örnekle ispatlamış, bu müsteşrikin amacına ulaşmak için çeşitli haberleri tahrif etmekten çekinmediğini söyleyerek tarafsızlığını kaybettiğini ima etmiş, "bu durumun ilim adına esef edilecek bir metot olduğunu" da kayıtlara geçirmiştir.¹¹² Said Hatiboğlu da Goldziher'in ez-Zührî'ye yönelttiği ithamın temelsiz ve gerçekdışı olduğunu delilleriyle ortaya koymuş,¹¹³ Koçyiğit'in tespitinin haklılığını teyit etmiştir.¹¹⁴ Akgün ise Goldziher'in ez-Zührî'yi Emevîler lehine hadis uydurmakla itham etmesinin somut delillere dayanmadığını, kendi aksiyomuna uygun delil olması için ez-Zührî hakkında söylenen sözleri yanlış yorumladığını ifade etmiştir.¹¹⁵

Goldziher, hadislerin ikinci asırda yazıldığı gerçeğini çürütmeye çalışırken "Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Hicâz*'da Abdülmelik b. Cureyc (ö. 150/767) ve Irak'ta da Sa'îd b. Ebî Arûbe'yi (ö. 156/773) hadis rivayetlerini bâblara göre ilk tasnif eden kimseler olarak göstermesinin" yanlış anlama olduğunu, zira bu iki ilahiyatçının eserlerinin bize kadar ulaşmadığını, bu yüzden de onların tarz ve mahiyetleri hakkında hüküm vermek için metinlere dayanma imkânının bulunmadığını, dolayısıyla satırları veya kayıtları bize ulaşmayan eserlerin şekil, muhteva ve ruhu üzerine peşinen akıl yürütmenin boş yere konuşmak olacağını, kaldı ki o dönemde hukuk edebiyatının ulaştığı dereceyi az çok göstermek için Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ını incelemenin yeterli olacağını kaydetmiş,¹¹⁶ hadislerin tedvîninin ikinci asırda yapılmadığı iddiasını devam ettirmiş, o dönemde tedvîn edilen hadis kitaplarını fıkıh eserleri gibi göstermeye çalışmıştır. Ancak Goldziher "eser isimlerinden hareketle İbn Cüreyc ve İbn Ebî Arûbe'nin eserlerinin

¹⁰⁹ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/289-290.

¹¹⁰ Goldziher, Ömer b. Abdülazîz'in âlimlerin yanındaki hadisleri toplamasına dair Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'a (ö. 120/738) yazmış olduğu emri içeren rivayetin uydurma olduğunu iddia etmiştir. bk. Çap, "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri", 245.

¹¹¹ Yücel, Goldziher'in bu iddiasının gerçeklerle örtüşmediğini belirtmiş ve delillerle çürütmüştür. bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, 200, 203, 209.

¹¹² Koçyiğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", 48-54.

¹¹³ Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", 14/103-104.

¹¹⁴ Canikli, "Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış", 350-351.

¹¹⁵ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 173-177. Akgün, Goldziher'in Şam'la ilgili rivayetlerin yöneticiler tarafından uydurtulduğu iddiasının da somut delillere dayanmadığını, onun ihtimallerden hareketle hatalı sonuca ulaştığını ifade etmiştir. bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 177-178.

¹¹⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/290-292.

fıkıh kitapları olduğu” şeklindeki bu tespitinde de yanılmıştır.¹¹⁷ Aynı şekilde Goldziher, *Muvatta*’ın da ilk büyük hadis mecmuası olduğunu kabul etmemiş, *Muvatta*’ı bir hukuk mecellesi (corpus juris) görmüş, bir hadis mecellesi (corpus traditionum) olmadığını iddia etmiştir.¹¹⁸ Ancak Motzki, *Muvatta*’ın mahiyeti konusunda Goldziher’e katılmamış, onun hem hadis hem de fıkıh kaynağı olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹

Öte yandan Goldziher İslâm’ın ilk onlu yıllarında hadislerin yazıyla kayıt altına alındığını önceleri kabul edip savunurken¹²⁰ daha sonra bu isabetli görüşünden vazgeçmiş ve hadislerin üçüncü asırda yazıldığını iddia etmeye başlamıştır.¹²¹ Goldziher hadislerin İslâm’ın ilk onlu yıllarında yazılı olarak kaydedildiği gerçeğini çok iyi bilmesine rağmen hadislerin üçüncü asır ve sonrasında yazıldığı hipotezini destekleyebilmek için önceki doğru görüşünü terk etmiştir. Ancak Fuad Sezgin (1924-2018), onun bu tutumunu tespit edip iddialarının geçersiz olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte Akgün, Goldziher’in daha sonraki dönemlerde kaleme aldığı “beş makaleden” oluşan *Hadis Kültürü Araştırmaları* kitabına yazdığı girişte “Goldziher’in tekrar hadislerin tedvîn ve tasnîf tarihini öne çektiğini ve hadislerin sahâbe döneminde yazıldığını kabul ettiğini” kaydetmiştir.¹²² Goldziher her ne kadar bu yanlış görüşünü revize etmiş olsa da onun “ilmî tarafsızlığına gölge düşüren diğer tüm menfî yaklaşımları” Müslümanların tedbirli olmalarına ve ihtiyatı elden bırakmamalarına yetecek düzeydedir. Zira M. Tayyip Okıç (ö. 1397/1977), Goldziher’in hadisin mahiyeti hakkında en etraflı malumat veren bir müstesrik olup “mümkün merteye kendini tarafsız göstermeye” çalıştığını ifade etmiş, onun kendini “tarafsız gösterme özelliğini” fark ettiğini ima etmiştir.¹²³ Koçyiğit, Goldziher’in “Müslümanların hadislere güvenini sarsmak ve İslâm hakkında şüphe uyandırmak” gayesiyle bazı kelimelerin anlamını bilerek tahrif ettiğini örneklerle ortaya koymuş,¹²⁴ Görgün de Goldziher’in araştırmalarının ardında yatan gerçek faktörü gizleyerek amacını gerçekleştirmek için her türlü vasıtayı kullandığını “bizzat kendisinin itiraf ettiğini” kaydetmiştir.¹²⁵ Canikli ise, “Goldziher’in Hz. Peygamber’den gelen hadis külliyyatının tamamının uydurma olduğu şüphesini

¹¹⁷ Bilge Kılıç, “Ignaz Goldziher’in Hadis Edebiyatı ve Kavramlarına Yaklaşımları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56 (2022), 97.

¹¹⁸ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/292-294. Goldziher’in *Muvatta*’ hakkındaki düşünceleri için bk. Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta*’, 63-64.

¹¹⁹ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 237-240.

¹²⁰ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/24; M. Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Kitâbiyât, 2000), 24.

¹²¹ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 24. Bu konularla ilgili bk. Özcan Hıdır, “Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A’zamî Örneği-”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/1 (2007), 20-25.

¹²² Goldziher, *Hadis Kültürü Araştırmaları*, (Giriş), 17, 29; Ayrıca bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 293.

¹²³ Hatiboğlu, “Goldziher, Ignaz”, 14/103.

¹²⁴ Koçyiğit, “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, 46-47.

¹²⁵ Görgün, “Goldziher, Ignaz (Metodu)”, 14/105.

oluşturmak için hareket ettiği"¹²⁶ tespitini yapmış, bu tavrın bilimsel olmadığını ifade etmiştir.

Diğer taraftan Sezgin, "Goldziher'in hadislerin rivayetinde dair iddialarına" teorik çerçevede en ciddi tenkitleri yapan bir ilim adamıdır.¹²⁷ Sezgin, Goldziher'in İslâm'ı ve Hıristiyanlığı "Yahudilikten muharref anlayışlar" olarak görmesini, hadislerin yazılması ve yazılmaması hususunda İslâmî kaynakların ne dediğine hiç bakmaksızın konuyla ilgili rivayetleri "Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y arasındaki tartışmaların bir mahsulü" olarak değerlendirip reddetmesini, "hadis edebiyatının gelişimine dair verileri görmezlikten gelip çürütmeye çalışmasını, hadis koleksiyonlarının başlangıçlarını hicri ikinci asrın ilk yarısına yerleştirme gayretini ve bu hadis mecmualarının mevcut bir literatürden seçilmiş hadis koleksiyonları olmayıp uzun yolculuklarda toplanan şifahî rivayetlerden oluştuğu tezini" savunmasını, tedvîn ve tasnîf arasındaki nüansı gözden kaçırmamasını, tedvîn tasnîften önce geldiği gerçeğini ısrarla görmek istememesini, tedvîn ve tasnîf devrini birbirinden ayırmamasını, yanlış gördüğü halde fikrinde ısrar etmesini, İslâmî kaynakların tedvîn başlangıcı için zikrettiği haberleri bilerek zayıf saymasını ve tasnîf devrini bir asır geç başlatmaktaki ısrarını" tenkit etmiş ve bu iddiaların tamamının ilmî ve tarihî gerçeklerle bağdaşmadığını delilleriyle ortaya koymuştur.¹²⁸

Görüldüğü üzere bütün bu araştırmalardan elde edilen bulgular Goldziher'in tezini çürüten sahîh hadisleri rahatlıkla uydurma saydığını, gerçekleri tahrif ettiğini, tarihî verileri yok saydığını, hadislere güvenilemeyeceği algısı oluşturduğunu, hadisleri itibarsızlaştırmak için her yolu denediğini, ilmî tarafsızlığını yitirdiğini ve duygularına yenik düştüğünü kanıtlamaktadır. Goldziher, her ne kadar kendisini tarafsız ve objektif bir ilim adamı gibi göstermeye çalışsa da hadislerle yaklaşımında gerçeklerden uzak hissî değerlendirmelerde bulunmuş, ancak tarafsızlığına gölge düşüren bu tür maksatlı ve önyargılı yaklaşımları araştırmacılar tarafından tespit edilip kayıtlara geçirilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Ignaz Goldziher, İslâm ile ilgili araştırmalarında ilmî tarafsızlığını kaybetmiş, bir ilim adamına yakışmayacak şekilde zihninde kurguladığı hedefe ulaşmak için garip izahlara girişmiş, ihtimallerle hareket etmiş, kendi düşüncesini haklı çıkarmak için çoğu kez metinleri yanlış anlayıp yorumlamış, tarihî gerçekleri çarpıtmış ve bazı

¹²⁶ Canikli, "Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış", 356.

¹²⁷ Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher", 117.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Emin Seyhan, "Fuad Sezgin'in Goldziher'in İddialarına Reddiyesi (Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde)", *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı*, ed. Adem Yerinde (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019), 99-112.

hakikatleri görmezlikten gelmiştir. Bu bakımdan onun çalışmalarında ulaştığı birtakım isabetli neticelere bakarak tarafsız ve objektif bir ilim adamı olduğunu zannetmek yanıltıcı olabilir.

Goldziher, tezini çürüten rivayetlerle karşılaştığında ya onları asılsız, zayıf, mevzû sayıp reddetmiş ya da görmezden gelmiş, hipotezine uyan gerçekdışı haberleri kabul etmiş, satır aralarında verdiği örtük mesajlarla İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadisler hakkında olumsuz bir algı oluşturmuştur. O, amacına uygun malzemeyi Şîî-Sünnî veya Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y tartışmalarını inceleyerek elde etmiş, bu münakaşalarda Müslüman müelliflerin birbirleri aleyhine söylediklerini esas almış, daha sonra kendi önermesi üzerinde bir çerçeve oluşturmuş, tespit ettiği malzemeyi bu çerçeve içine yerleştirerek yorumlamış, kurguladığı fikri destekleyecek rivayet bulamadığı zaman keyfi yorumlara yönelmiştir.

Yazar, İslâm'ı vahiy kaynaklı bir din olarak görmemiş, "tarihî bir olgu ve oluş sürecinde bu oluşa katkıda bulunan bütün faktörlerin ortak eseri" kabul etmiş, İslâm'ı "Hz. Muhammed, sahâbe ve tabiûnun ileri gelenlerinin" kurduğunu iddia etmiştir. Goldziher, Hz. Muhammed'in semavî kitaplar okuduğunu, bunlardan etkilendiğini, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan rastgele derlediği dokümanlarla Kur'ân'ı yazdığını, bu kitabın da onun ölümünden sonra tamamlandığını ileri sürmüştür. O, Hz. Muhammed'i zenginlik peşinde koşan, mücevher düşkünü, insanlar arasında ayrımcılık yapan, ırkçılığı ve sövmeyi normal karşılayan, hanımlarını kıskanmayan, çelişkili sözler söyleyen, tutarsız, ilkesiz ve güvenilmez biri olarak takdim etmiştir.

Müellif, hadis olarak rivayet edilen haberlerin Hz. Muhammed ile doğrudan bir ilgisinin olmadığını, bu rivayetlerin İslâm'ın birkaç asır devam eden oluşum sürecinde bu gelişime katkıda bulunan siyasî, ictimâî, iktisâdî vb. birçok faktörün belgeleri olduğunu ileri sürmüştür. O, kendi tezi çökeceği için Emevî hükümdarı Ömer b. Abdilazîz'in hadislerin toplanması ve kaybolmaktan kurtarılması talimatını vermesini kabul etmemiş, hadislerin tedvîninde önemli rol oynayan İbn Şihâb ez-Zührî'yi de hadis uyduran biri olarak tanıtmaktan çekinmemiştir.

Goldziher, hadislere güvenilemeyeceği algısı oluşturmak için çok çaba sarf etmiş, hadislerin üçüncü asırda yazıldığı iddiasını ispatlamak için epey uğraşmış, ancak daha sonra bu yanlış görüşünden dönmek zorunda kalmıştır. Goldziher'in bu yanlışından rücû etmesini olumlu bularak İslâm, Kur'ân, Hz. Muhammed ve hadislere yaklaşımındaki diğer tüm menfî tutumlarını, algı oluşturma çabalarını ve maksatlı analizlerini yok saymak ve onu "hatalı görüşünden dönen dürüst bir ilim adamı" şeklinde tanıtmaya çalışmak uygun olmasa gerektir.

Sonuç olarak, Reinhart Dozy (1820-1883), Aloys Sprenger, Sir William Muir (1819-1905), Josef Horowitz (1874-1931), C. Snouck Hurgronje (1857-1936), Henri Lammens (1862-1937), David Samuel Margoliouth (1858-1940), Alfred Guillaume (1888-1965), Joseph Schacht (1902-1969), G. Hendrik Albert Juynboll (1935-2010) ve Harald Motzki gibi hadise ilişkin çalışmalarıyla bilinen oryantalistlerin de benzer metotla tarafsızlıklarını yitirip yitirmediklerinin araştırılması, ilmî objektiflikten ve

bilimsel etik ilkelerden ayrılıp ayrılmadıklarının güncel literatüre dayanan yeni ve özgün çalışmalarla ortaya konulmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve muzîlü'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Akın, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 47-70.
- Bağcı, Hacı Musa. *Hadis Tarihi ve Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Beyanûnî, Fethuddîn Muhammed Ebu'l-Feth. "Müsteşriklerin Hadis İlmi ve Sünnet-i Nebi Çalışmalarındaki Referansları -Bir Analitik Tümevarım Çalışması-". çev. Hatice Dülber. *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*. 476-511. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Canikli, İlyas. "Ignaz Goldziher'in 'İslâm Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 339-364.
- Çap, Sabri. *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Çap, Sabri. "Goldziher ve Schacht'ın Hadislerin Yazılması ve Tedvinine Dair Görüşlerinin Kökenleri". *Modern Dönemde Hadis ve Babanzâde Ahmed Naîm*. ed. İbrahim Özcoşar vd. 233-262. İstanbul: Divan Kitap, 2022.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkindî. *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Dere, Ali. "Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç: Oryantalizm". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı*. 57-80. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Dilek, Aysun Yaşar. *Oryantalist Ignaz Goldziher'in Hayatı ve Hz. Muhammed Tasavvuru*. İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Goldziher, Ignaz. *Hadis Kültürü Araştırmaları*. ed. Hüseyin Akgün. Ankara: Otto, 2020.
- Goldziher, Ignaz. *el-Akîde ve's-şerîa fi'l-İslâm*. çev. Muhammed Yusuf Musa vd. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1946.

- Goldziher, Ignaz. *İslâm Kültürü Araştırmaları*. 2 Cilt. çev. Cihad Tunç. Sunuş. M. Said Hatiboğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Goldziher, Ignaz. *The Zahiris: Their Doctrine and Their History, A Contribution to the History of Islamic Theology*. çev. Wolfgang Behn. Giriş, Camilla Adang. Leiden: E. J. Brill, 2008, XXV+227 sh). Kitabı tanıtan, Hülya Alper. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19/1 (2008), 123-126.
- Görgün, Tahsin. "Goldziher, Ignaz (Metodu)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/105-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Görmez, Mehmet. "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine". *İslâmiyât* 3/1 (2000), 11-31.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdürrahîm. Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikrî Etkileşimi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim), Muhammed Hamidullah'ın Aziz Hatırasına* 2/3 (2002), 107-121.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Yakındoğu Seyahatine Dair Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İlk İslâm Dünyası Tecrübesi". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002 Adapazarı*. 153-158. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. "Goldziher, Ignaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. "Batı'daki Hadis Çalışmaları Üzerine". *İslami Araştırmalar* 6/2 (1992), 105-113.
- Hıdır, Özcan. "Oryantalizmin Günümüzde İslâmi Metinleri (Kur'an ve Sünnet) 'Yeniden Okuma'daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi". *Dini ve Felsefi Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyum Bildiriler Kitabı*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 11-26. İstanbul: Ege Basım, 2012.
- Hıdır, Özcan. "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî Örneği-". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/1 (2007), 7-31.
- Hıdır, Özcan. "Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm". *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 4 (2007), 57-68.
- Kapkaç, Furkan. "*İhtilâfu Ümmetî Rahmetun*" Rivayetinin Hadis Kritiği Açısından Tesbit ve Tahlili. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Karlığa, H. Bekir. "Goldziher'in Kur'ân'a Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış". *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu (1-2 Kasım 1997), Bildiriler*. 25-45. İstanbul: İrfan Vakfı, 1999.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. "Yarım Asır Öncesinden Oryantalizme Bir Bakış". çev. Seyit Bahcivan. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 23 (2007), 185-194.

- Kılıç, Bilge. "Ignaz Goldziher'in Hadis Edebiyatı ve Kavramlarına Yaklaşımları". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56 (2022), 85-112.
- Kızıl, Fatma. "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009), 45-62.
- Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. İstanbul: İSAM Yayınları 2013.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru". *darulfunun ilahiyat* 32/2 (2021), 421-456.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi". *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/3 (2021), 215-248.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Kutluay, İbrahim. "Müslüman Araştırmacıların Bazı Oryantalistlere Yönelttiği Tenkitler: Fuat Sezgin'in Goldziher Eleştirisi Özelinde". *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı*. ed. Adem Yerinde. 288-306. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Koçyiğit, Talat. "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1967), 43-55.
- Maloush, Talal A. H. *Early Hâdiîh literature and the theory of Ignaz Goldziher*. Edinburgh: University of Edinburgh, Doktora Tezi, 2000.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Seyhan, Ahmet Emin. "Fuad Sezgin'in Goldziher'in İddialarına Reddiyesi (Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar Adlı Eseri Özelinde)". *III. Uluslararası Ahmed Hani Sempozyumu (İslâm Bilim ve Kültür Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Fuat Sezgin), (5-6 Ekim 2019, Ağrı) Bildiriler Kitabı*. ed. Adem Yerinde. 99-112. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* Ankara: Kitâbiyât, 2000.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânetuhâ fî't-teşrîi'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1398/1978.
- Siddikî, Muhammed Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Hususiyetleri ve Tenkidi)*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınları, 1966.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okcu, Abdülmecit. "Ignace Goldziher'in Taberî'den Aktarımda Bulunarak Bazı Kırâatleri Tenkidi ve Meselenin Arka Plânı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 137-151.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Yücel, Ahmet. *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.